

Október 9-én ünnepli 85. születésnapját Tornai József költő, író, műfordító, az írószövetség egykori elnöke, a József Attila-díj, az Arany János-díj, a Babérkoszorú-díj és a Balassi Bálint-émlékkard kitüntetettje. Életműve tekintélyt parancsoló: megannyi prózai munkája és műfordításkötete mellett ötven verseskötet anyagát 2004 és 2011 között *Csillaganyám, csillagapám* címmel négy vaskos kötetben gyűjtötte össze. A „ráadás” költemények nemrég *A semmi ellen* címmel jelentek meg a Magyar Napló Kiadó gondozásában. Magyar irodalom kategóriában idén Prima Primissima-díjra jelölték. Tornai Józsefet budai otthonában kerestük fel kötetlen születésnapi beszélgetésre.

A hagyományban élve maradni

Látogatóban a 85 éves Tornai Józsefnél

– *Úgy tűnik, az összegyűjtött versek sem mindig tekinthetőek véglegesnek. Ez az újabb kötet az életmű újrakezdése vagy folytatása?*

– Valójában ez az előzményeknek bizonyos fajta learatása, versformák dolgában is: népdalutánzatok, szabadversek, teljesen kötött, metrikus versek. És kifejezetten folytatása a gondolati útnak. Számomra a minden fiatal költőre jellemző panteista irányból indulva az egzisztencializmus volt a következő állomás. Akkor ismertem meg Sartre-ot, Jasperst, Jacques Maritaint. Camus is tulajdonképpen ide sorolható a *Sziszüphosz mítoszával*. Közben én már az indiai gondolkodás és létszemlélet hatása alatt álltam. Baktay Ervin is dunaharaszti születésű volt, hamar megismerkedtem az ő Indiáról szóló írásaival, mivel volt egy barátom, aki személyesen is ismerte Baktayt, és ő szállította nekem a könyveit. Össze tudtam hasonlítani a kereszténység, a hinduizmus és a buddhizmus vallási tételeit és az életszemléletét. Egyre távolabb kerültem a brahmanizmustól, s

egyre inkább a Buddha-féle tan kezdett érdekelni. Nem a buddhizmus, ami elterjedése folytán újra vallás lett, hanem az eredeti Buddha-féle filozófia. Amit Buddha mondott, az filozófia, de a buddhizmus mint vallás a legtorzabb formáját Tibetben öltötte a lámaizmussal. Buddhából istent csináltak, pedig ő végképp nem gondolt ilyesmire. Amit Buddha tanításának a magvában találtam, az az európai filozófiával ellentétes volt. Platón, Arisztotelész, Plótinusz azt hirdette: van valami idea, van valami szubsztanciális – ez az a pont, ahol Buddha azt mondja, hogy feltételek nélkül semmi sem létezik. A szubsztanciának az a meghatározása például Spinoza szerint, hogy az önmagától van. A kereszténységben a mulandóság tudata szembeötlően egyezik Buddha tanításával. Nem ugyanaz a kettő, de a szemlélet, hogy az életet úgy kell nézni, mint ami jön és megy, az a kereszténységben is rettentően erős: „Ne keressetek magatoknak földi kincseket!” Azon a ponton azonban elválnak egymástól, hogy Buddha

számára a földi létezéssel szemben nincs egy külön égi élet. Ő azt mondja, hogy megszületni annyira, mint szenvedni, belekerülni a mulandóság forgatagába. Az eredeti buddhizmus valójában szerzetesházaknak a mozgalma, s onnan vette át a kereszténység is, hogy az egész népre kiterjedő vallásosságnak van egy szigorúbb lehetősége, s aki akarja, vonuljon apácázárdába vagy kolostorba. Az aszkétizmus tulajdonképpen még a brahmanizmussal is azonossá teszi a kereszténységet, ahol az aszkétizmusnak a középkorban hihetetlen rangja volt, bár a modern idők-re nagyon visszahúzódott.

– *Többször is kifejtette, hogy az irodalomra született. Ez kezdettől nyilvánvaló volt?*

– Azt hiszem, hogy soha nem értettem máshoz, csak ahhoz, hogy – amint a törzsi ember mondja – énekeket csináljak. Falu szélén nőttem fel, állandóan kinn csavarogtam a Duna partján, a vadzizek, az erdők, a dombok világában. Amikor mentem valahova, mindig csináltam dalokat, dallammal együtt. Ezek szabálytalanok vol-

tak, egy irodalom előtti kamasznak a teljesen nyers kísérletezései. A polgáriban, amikor Berzsenyit, Csokonait, Petőfit, Aranyt, Vajdát megismertem, hihetetlenül elcsodálkoztam azon a formai tudáson, ahogy ők megfogalmazták az érzelmeiket és gondolataikat. Nem tudtam elképzelni, hogy mi ennek a titka. Mi a titka az ősi nyolcasnak, a jambikus versnek, vagy a magyar alexandrinnak, amiben a Toldi íródik. Szenvedélyemmé vált az irodalom.

– *Nemcsak írásban, hanem élőszóban is kényesen ügyel a kifejezés pontosságára, a stílárís árnyalatok finomhangolására. Mi a fontosabb az írástudónak: a „mit” vagy a „hogyan”? Mennyire igaz a XXI. században a buffoni mondas, hogy a stílus maga az ember?*

– Van egy olyan szavunk, hogy jelentés. A formai és a tartalmi kategóriákat teljesen fölülmúlja egy műnek – akár festményről, akár szoborról, akár zeneműről, akár versről van szó – a jelentése. Mondjuk úgy: a hardver és a szoftver elválaszthatatlan egymástól, mert végül is egy műsort hallunk. Ezt nevezem én jelentésnek. A műveket a jelentés színvonalával ítélem meg.

– *Csak a vers kéredezkedik ellentmondást nem tűrően világ-ra, vagy a próza is? S mi a helyzet a prózaverssel?*

– A XIX. századtól kezdve a prózavers is megszületett – Baudelaire is írt ilyeneket. Párizsi tartózkodásom alatt valahogy én is rákaptam, s írtam egy csomót. Olyan műfaj ez, amely sem a szabályos vers, sem a próza határai közé nem szorítható be. S az is jellemző rá, hogy rendkívüli erővel rákényszeríti magát az emberre. De ha megírtam azt a bizonyos

nyolc-tíz prózaverset, egyszerűen kikapcsolják az áramot, s utána üthetem az írógépet, nyomhatom a tollat – nincs tovább. Egész különleges állapot, amikor az ember prózaverset ír, és ez a prózaversnek az energiaforrása. Ezt nem lehet mesterségesen előidézni: valamilyen furcsa hullám kapja el az embert. Amíg ez a hullám tart, írja a prózaverset, utána mint prózaversíró meghal.

– *A műfordítás életművének nem elhanyagolható részét teszi ki. Mennyire szabad alkotó a műfordító? Megválaszthatja a munkáit, vagy a lehetőségekhez igazítja a tevékenységét?*

– Ha az ember megtanul néhány nyelvet – s engem mindig nagyon érdekeltek a nyelvek –, valóságos versenyláz keletkezik benne. Itt van például a *Csüggedt nápolyi stanzák* című Shelley-vers – izgatott, vajon hogy is szól egy-egy angol költemény? Versengésbe kezd a fordító, s ebben nagy segítségére van, hogy a magyar líra a XX. században, de főleg 1945 után hatalmas változáson ment át bizonyos költőknek – Weöres Sándornak, Pilinszky Jánosnak, Juhász Ferencnek, Nagy Lászlónak, Illyés Gyulának, Jékely Zoltánnak, Csánádi Imrének, Szabó Lőrincnek – a hatására. Az ő jóvoltukból olyan technikai és tartalmi gazdagságra tett szert a magyar líra, hogy véleményem szerint az angolok és a franciák nem tudtak annyit hozzátenni a nagyszerű XIX. századi teljesítményükhöz, mint mi Berzsenyihez, Vörösmartyhoz, Aranyhoz, Petőfihez. Szót kell ejteni Isten szörnyetegéről, Adyról; s József Attiláról is, aki abszolút európai géniusz. Ezzel nem nagyon versenyezhettek a XX. századi nyugat-európai vagy amerikai költők.

– *Tudták ezt ők?*

– Ezt ők nem tudták, mert nem olvashatták ezt az ázsiai nyelvet. Megjelent 1978-ban angolul a modern magyar költészetéről egy nagy antológia, amit Vajda Miklós szerkesztett. Neki az volt az újítása, hogy csak angolul beszélő, anyanyelvi fordítókkal dolgozott. Ez igen nagy előny volt. De én akárhányszor elolvastam angolul, németül vagy franciául a legnagyobb verseinket, azokat nem lehetett fordításban utolérni. Berzsenyi vagy Vajda János néha olyan magas szinten van az emberi kifejezések világában, hogy azt egy másik nyelven megszólaltatni teljesen lehetetlen. Mert egyetlen örült pillanatnak a műve egy ilyen nagy vers.

– *Életművének értékelői meg-egyezni látszanak abban, hogy kevés tollforgatóban van jelen egyszerre olyan kontúrosan a hagyomány és a modernitás, mint éppen az ön esetében. Gondolom, a tradíció volt előbb...*

– Ennek az az oka, hogy egyszerre ismertem meg középiskolás koromban József Attilát, Szabó Lőrincet, Adyt, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát és Baudelaire-t. *A rossz virágai* fordítása elé, az első változathoz meg is írtam: magam sem értem, hogy egy ilyen jellegzetesen falusi gyerek, akinek a szülei mindkét ágon parasztok, miért érzett rá a nagyváros első nagy költőjére? Mert Baudelaire a nagyváros első nagy költője, a morális korlátok első nagy áthágója. Abból a kisvilágból hogyan kíváncsoztam én ebbe a nagyvilágba? Nyilvánvaló: ha tizenöt éves koromban kimegyek Párizsba, iszonyatosan elriasztott volna az az életforma. De versben ugyanúgy elkapott a varázslat,

mint Ady esetében, aki számomra a legfontosabb XX. századi költő.

– *Az önkifejezésre rendelt költőnek nem lehetett könnyű éveken át diszpécserként dolgozni a Csepel Autógyárban. Hogy lehetett ezt a korszakot ép lélekkel átvészelni?*

– Ez a kételtű állapotokéhoz hasonló állapot volt: reggel héttől délután négy óráig műszaki problémákkal foglalkoztam, s utána otthon átvedtettem költővé, nyelvtanulóvá. A napi munka mellett az állandó olvasás volt a jellemző. Tizennégy évesen elkezdtem olvasni, amiért apám nagyon haragudott: „Agyonverlek, a könyveket elégetem, könyvből nem lehet harapni!” Akkor anyám azt mondta: „Gyula, te nem végezhetél, csak három elemet – hadd tanuljon az a gyerek!” Ez azt jelentette, hogy olvashattam továbbra is, mert megvédett.

– *Az első verse a Fényszórá című üzemi lapban jelent meg...*

– Volt ott egy szintén költőnek indult, nagyon rokonszenves főszerkesztő. Ha az osztályon engem nem találtak meg, akkor tudták, hogy vagy a szerkesztőségben vagyok, vagy a könyvtárban. A főszerkesztő is adott le a saját verseiből, s arra gondoltam, hogy én is adok le egyet-kettőt. Tudtam, hogy még nem igazán jók, de egy üzemi lapban megfeleltek.

– *Igazi debütálása a Csillaghoz és az Új Hanghoz kötődik 1955-ben. Kik segítettek, s kik gáncsoltak az indulás pillanatában?*

– Az *Új Hang*nál szinte semmiféle akadályba nem ütköztem, mert 1955 volt az az annus mirabilis, amikor Benjámintól Nagy Lászlón, Csanádi Imrén, Juhász Ferencen át Csoóri Sándorig a legjobb költők áttörték a buta zsdáno-

vista kultúrpolitika falát, és egy szupermodern költészetet teremtettek meg. Ez a világ csodája volt, hiszen egy véres diktatúrában történt: ötvenöt mégsem ötvenhat után van. Korábban teljesen el voltam keseredve, hogy Magyarországon már soha többé nem lesz olyan költészet, mint József Attiláé, Adyé vagy Juhász Gyuláé volt – de kiderült, hogy erősek a gyökerek, mert itt végeredményben a hagyomány is győzött, nemcsak az újítás. Világos, hogy szorosan összefügg a kettő, nincs újítás hagyomány nélkül. A *Csillag*ban megjelent egy-két egyszerűbb, természetleíró versem. Az *Új örökkévalóság* című filozofikus-szerelmes versemet, amit átjavítva később is megtartottam, Fodor András javasolta, Ungvári Tamás túl elvontnak tartotta, s végül nem közölték. Érdekes, hogy Király István, a főszerkesztő, miután levélben felkerestem a versemmel, a szerkesztőségi órák után fogadott, rendkívül barátságosan. Azt mondta: „Drága barátom, nem lenne baj ezekkel a versekkel, ha nem volnának olyan adysak. Ady olyan dekadens, hogy nincs egy természetes képe. Miért nem Petőfit követed, aki csupa egészség?” Hát én hallgattam szépen, alázatosan, de egy szavát sem hittem el – persze nem mertem vitatkozni. Annyiban volt igaza, hogy azok tényleg nagyon adys versek voltak, és nem értek semmit önmagukban.

– *A fényes szellők nemzedékével együtt kopogtatott az irodalmi élet ajtaján. Miért maradt mégis kívülálló a világforgató buzgalomban?*

– Ellátogattam a népi kollégiumba, de megijedtem, mert akkora leninizmus volt ott. Engem az orosz katonák, akikkel tudtam, igaz, sok hibával, beszélgetni, fel-

világosítottak már arról, hogy ez micsoda. Az apám sem örült volna, ha ott maradok kollégistának, s nem megyek el dolgozni. De szert tettem Nagy László barátságára, s ő – Csoóri Sándorral vagy Juhász Ferencel együtt, akivel osztálytársak voltunk a polgáriban – nem volt beoltva az új tan ellen: az első köteteikben, bizony, megírták a kötelező verseiket. Ők a kor hősei voltak, mert hittek, de 1953-ra csalódtak; én meg nem hittem, ezért nem is csalódtam. Kiderült, hogy a leányzó nem is olyan szép, amilyenek festik, s hogy – amint Juhász mondta – „egy bűzös hínár az egész, s örülj, hogy kimaradtál belőle”. De hihetetlenül gyorsan felébredtek, míg Zelk Zoltán vagy Benjámintól csak 1956-ban. Juhászék már Nagy Imre színrelépése előtt rájöttek, hogy ez komédia.

– *Szabó Lőrínchez valamiféle tanítványi viszony is fűzte...*

– Olyan mohó voltam, hogy mindent tudni akartam, ami a magyar költészet sok évszázados múltjában történt. De például Szabó Lőrincet csak imitt-amott követtem, pedig vele valóban kialakult a személyes kapcsolatom 1951-től kezdve. Meg is mondta mindig rendkívül rossz véleményét a verseimről, amelyek szerinte túl filozofikusak voltak. De tudtam azt, hogy aki kibírja ezt a roppant szeretetteljes kritikát, az épül belőle. Először persze nagyon megbántódtam, írtam neki egy sértődött levelet, aztán felhívott a gyárban, s megkérdezte, mikor megyek legközelebb. Végül is az, amit ő nekem a verseivel adott, semmivel nem pótolható. A *Tücsökzene* olyan gyönyörűséggel töltött el, mintha először olvastam volna magya-

rul. Ma már úgy érzem, hogy a rekviem, *A huszonhatodik év* felülmúlja a *Tücsökzenét*: Szabó Lőrinc még jobban megszabadult attól a bizonyos mértékig nyomasztó racionalizmustól, ami korábban uralkodott a versein. Csoóri Sándorral beszélgetve arra jöttünk rá, hogy a *Tücsökzenében*, ezen az abszolút lírai magaslaton van néhány darab, ami csakis információkat tartalmaz, tehát a lírai átváltozás nem sikerült. Ilyen nincs *A huszonhatodik évben*. Ebből vontuk le azt a következtetést, hogy vannak dolgok, amelyeket magyarázni, elemezni kell, az analízis műfaja pedig a próza. Van tehát, amit prózában kell megírni – a XX. században ezeket teljesen fölösleges versbe gyömöszölni.

– *Prózaíróként meglehetősen későn jelent meg a színen, legnagyobb figyelmet kiváltó ilyen műveit az ötvenes éveiben írta. Igaz a közhely, hogy meg kell érni a prózára?*

– Számomra igen. Az első prózai kísérleteim nagyon nem sikerültek. Annyira belesüppedtem a lírai hanghordozásba, hogy a próza elsőre hétköznapiaként tűnt. De aztán 1983-ban megjelent az első esszékötetem, közben *Vadmeggy* címmel megírtam a házasságaim és szerelmeim történetét. A szeretkezések leírását, igaz, hogy esztétikusan, de egyáltalán nem kerültem el. Ez a magyar irodalomban akkoriban nagyon szokatlan volt. Voltak olyan reakciók, hogy „Ki kíváncsi Tornai József szexuális életére?”

– *A Vadmeggy a megjelenése idején, a nyolcvanas évek első felében valóban szinte botránykő volt, ön olyan kendőzetlenül őszintén vallott a magánéletéről.*

Kifizetődő egy írónak az ilyen mértékű őszinteség?

– Nem tudom, hogy kifizetődő-e, de azt hiszem, hogy mivel a szerelem és a szexualitás az ember létezésének az alapja, ezt nagyon határozottan meg kell írni, nem szabad lírizálni. Ez volt a tapasztalatom a francia és az amerikai irodalom, de a népköltészet alapján is. Ez bizony nem idillikus téma: szerelmesnek lenni annyit jelent, mint szenvedni.

– *Rendszerint következetesen végigcsinálja, amit előzetesen elgondol. Az alkotó, író ember számára nem éreztelen, hogy képes-e projektte formálni, amit eltervez...*

– Ez alkat dolga. Én azt tapasztaltam, hogy abban az állapotban írok, amit Baudelaire „a személyiség megkettőződésének” nevezett. Ezen azt értette, hogy önmagunk szemlélője, önmagunk kritikusa vagyunk. Amíg nem értjük annyira önmagunk írásait, mint egy kívülálló, addig nem érhetjük el a legjobb műveknek a színvonalát.

– *A határtalan őszinteségnek ezen kívül már csak a politikában van rombolóbb hatása...*

– A kezdetektől fogva szemben álltam a Kádár-féle enyhébb kommunizmussal is, ezért amikor elkezdődött az ellenzéki mozgolódás, a legszűkebb csoportban is ott voltam, amely akkor elsősorban Csoóri Sándor körül összpontosult. Ez szervezettebb formát öltött a lakiteleki találkozókkal, majd az MDF-mozgalom párttá való alakulásával. Az MDF győzelméig aktívan dolgoztam a kortesmunkában, de nem akartam sem miniszter, sem hivatásos politikus lenni. A XII. kerületi szervezet engem is szeretett volna képviselőnek jelölni, de én azt

mondtam, hogy nekem az irodalom fontosabb. Azokról a nagy műveltségű, nagypolgári származású barátokról, akikkel együtt például a Bibó-émlékkönyvet szerkesztettük vagy a Belvárosi Kávéház asztalánál ültünk, és semmiféle határvonalak nem húzódtak közöttünk, vagy akikkel még a monori-erdei találkozón is együttműködtünk, sokáig nem tűnt ki az, hogy végeredményben egymagukban akarják az országot kormányozni. Egyre inkább kiderült, hogy ez együtt nem fog menni: vagy-vagy. Lehetett látni, hogy másfelé húzzák a szekeret az SZDSZ, s másfelé az MDF képviselői. Engem legalábbis meglepett, hogy miért nem lehet együttműködni, de aztán megértettem, hogy másfajta gondolkodás a szabadelvű nemzeti, s más a szabadelvű, de nem nemzeti ideológia. Nagyon határozott választóvonal volt például a határon túli magyarsághoz való viszonyulás. Nem elég életszerűen fogták fel a kérdést. Például Monoron ebéd közben Konrád György azt az ötletét adta elő: föl kéne ajánlani a románoknak, hogy befogadjuk a kétmillió magyart. Akkor aztán megnevezhetik magukat, ha kétmillió magyar otthagya őket!

– *Ezt komolyan gondolta?*

– Azt mondta, hogy nem az a lényeges, megvalósítjuk-e vagy nem; de ha ez egy komoly diplomáciai javaslatként elhangzik, akkor csupán ezzel a nyomással hallatlan erőt tudunk adni az erdélyi magyaroknak. Azt ő sem gondolta komolyan, hogy mi be tudunk fogadni kétmillió embert, de úgy vélte, hogy ilyen stratégiával javítani lehetne az ottani magyarok helyzetén. Mondtam, hogy ezt nem lehet megtenni. Mert

ha tudjuk, hogy erre nem vagyunk képesek, mégis javasoljuk, akkor a tűzzel játszunk. Én ezt olyan levegőből lógónak éreztem.

– Azt szokták mondani, hogy az 1990-es rendszerváltozás nem csupán a politikai életet polarizálta, hanem a szellem világát is. Csalódás volt a demokrácia?

– A demokrácia számomra egyáltalán nem volt csalódás. Nyugati látogatásaim alapján tudtam azt, hogy a piacgazdasági formációk átvételével az irodalom a maga helyére kerül, az író a szellemi foglalkozású emberek egyike lesz. Megszűnik az a furcsa ellentmondás, hogy a kommunizmusban üldözik az írókat, de megbecsülik őket. A szabad világban nem üldözik, de nem is figyelnek rájuk. Egy glasgow-i előadásomban meg is jószóltam, hogy ez nem a művészetek kora lesz, hanem a zsurnalizmusé.

Amikor ez nálunk is bekövetkezett, nem lepődtem meg.

– Egy televíziós interjú során hosszan beszélgettünk írószövetségi elnöki működéséről. Erre az időszakra esett a Magyar Napló jelenlegi folyamának megindítása is. Hogy emlékszik vissza erre?

– Nagyon szerették volna teljesen a másik táborba áttolni a Napló szekerét. De ez a szándék olyan elfogultságokkal és korlátozásokkal terhes volt, hogy én sokkal jobbnak láttam, ha egy teljesen nyitott költő és író, mint amilyen Oláh János, veszi át a lapot. Őt támogattam, s elég nagy fölényrel meg is nyerte a pályázatot. Az elmúlt tizenhét évben hihetetlenül beváltotta a reményeim. Rendkívül nehéz szellemi és politikai viszonyok között is olyan határozottan fogta a kormányrudat, nem tévedve le semerre az útról, hogy nem lehet

tett aláadni a tekintélyét. De említhetném a tudását, az ízlését, a makacsságát is.

– A 2012-es esztendő Bálint napján a Balassi Bálint-émlékkard átvételével indult, az év végén pedig magyar irodalom kategóriában pályázik a Prima Primissima-díjra. Egy költőnek fontosak a díjak?

– Én csak arra törekedtem, amit az összegyűjtött verseim hátoldala is megfogalmaztam, hogy a magam képességei szerint a nagy elődök nyomába lépjek. A magyar irodalom nagy folyamában szeretnék az egyik hullám lenni, s ennél többet nem is képzelek el a magam számára: a hagyományban élve maradni. Számomra a halálon túl az egyetlen „életbevágó” cél, hogy költőként ne hulljak ki az emlékezetből.

Csontos János

'56-os pesti srác (Györfi Lajos, 1996, Corvin köz)